ISLOMIY VA AN'ANAVIY BANK MOLIYASINING O'ZIGA XOS JIHATLARI VA QIYOSIY TAVSIFI

Valiyeva Munavvar Xushbakovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Tezisda islomiy va an'anaviy bank moliyasining iqtisodiy mazmuni, daromad shakllanishi hamda tavakkalchiliklarni taqsimlash mexanizmlari qiyosiy yoritilgan. Islomiy moliyalashtirishning real aktivlar bilan bog'liqligi, sheriklik va savdoga asoslangan shartnomalarining xususiyatlari ochib berilgan. Bank mahsulotlarini baholashda shartnomaning iqtisodiy mazmuni, tomonlarning huquq va majburiyatlari hamda mijozga taqdim etiladigan axborotning aniqligi asosiy mezonlar sifatida qaraladi.

Kalit so'zlar: islomiy moliya, an'anaviy bankchilik, ribo, g'arar, maysir, mushoraka, mudoraba, murobaha, tavakkalchilik.

Kirish

Bank xizmatlari tarkibini diversifikatsiya qilish moliyalashtirishning turli modellarini, ularning iqtisodiy asoslari va amaliy imkoniyatlarini qiyosiy o'rganishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, islomiy bankchilikning an'anaviy bank faoliyatidan farqini daromad manbalari, shartnoma munosabatlari va tavakkalchiliklarning taqsimlanishi orqali izohlash maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv moliyaviy mahsulotlarning tashqi o'xshashligi ortidagi iqtisodiy tafovutlarni aniqlashga yordam beradi.

O'zbekistonda islomiy moliyaviy xizmatlarga doir masala 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomada ham ilgari surilgan. Unda ushbu xizmatlarni joriy etishning huquqiy asoslarini yaratish va bu jarayonga xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlarini jalb etish zarurligi qayd etilgan [1]. Mazkur tezisning maqsadi islomiy va an'anaviy bank moliyasining asosiy farqlarini nazariy hamda shartnomaviy mezonlar asosida tizimlashtirishdan iborat.

Islomiy moliyaning konseptual asosini bitim ishtirokchilari manfaatlarini muvofiqlashtirish, shartnoma shartlarining aniqligi va moliyaviy munosabatlarda adolatni ta'minlash tashkil etadi. Ribo, ya'ni qarz munosabatlarida foizga asoslangan ortiqcha to'lov; g'arar, ya'ni bitimning muhim shartlaridagi haddan tashqari noaniqlik; maysir, ya'ni qimor tusidagi bitimlar mazkur tizimda taqiqlanadi. G'ararni faqat axborot tengsizligi bilan cheklab bo'lmaydi: u bitim predmeti, narxi yoki ijrosi bilan bog'liq jiddiy noaniqliklarni ham qamrab oladi [2].

An'anaviy kreditlashda bank va mijoz o'rtasidagi munosabat qarz shartnomasiga asoslanadi. Qarz oluvchi asosiy qarzni hamda kelishilgan foizni shartnomada belgilangan tartibda to'lashi lozim. Biroq ushbu majburiyat bank daromadining amalda muqarrar kelib tushishini anglatmaydi: qarzdorning to'lovga qobiliyatsizligi kredit yo'qotishiga sabab bo'lishi mumkin. Binobarin, an'anaviy bankni tavakkalchilikdan xoli moliyaviy vositachi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan asosli emas.

Islomiy moliyada daromad savdo, ijara yoki investitsiyaviy ishtirok kabi iqtisodiy faoliyat bilan bog'lanadi. Bunda pul muomala va qiymatni o'lchash vositasi bo'lib xizmat qiladi; mablag'ni qarzga berishning o'zi foiz daromadiga asos bo'la olmaydi. Moliyalashtirishning real aktiv, xizmat yoki tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liqligi uning asosiy xususiyatlaridan biridir. Shu bilan birga, aktiv bilan iqtisodiy bog'liqlikni har qanday bitimning garov bilan to'liq ta'minlanganligi sifatida tushunish to'g'ri emas [2].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foyda va zararni taqsimlash tartibi moliyalashtirish shartnomasiga qarab farqlanadi. Mushorakada tomonlar kapital kiritib, foydani kelishilgan nisbatda, zararni esa kapitaldagi ulushlariga mutanosib ravishda taqsimlaydi. Mudorabada bir tomon kapital, ikkinchi tomon boshqaruv va mehnat bilan ishtirok etadi. Foyda oldindan kelishilgan ulushlarda bo'linadi; moliyaviy zarar, boshqaruvchining aybi, beparvoligi yoki shartnomani buzishi bo'lmasa, kapital egasi zimmasiga tushadi [3]. Demak, islomiy bankning barcha operatsiyalarida tavakkalchiliklar bir xil tartibda bo'linmaydi.

Talab qilib olinguncha hisobvaraqlarni investitsiyaviy hisobvaraqlardan ajratish zarur. Qarz asosidagi joriy hisobvaraqda bank mablag'ni qaytarish majburiyatini oladi, mudorabaga asoslangan investitsiyaviy hisobvaraqda esa daromad investitsiya natijasiga bog'liq. Oxirgi holatda boshqaruvchi tomonidan foyda yoki kapitalning shartsiz kafolatlanishi umumiy qoida hisoblanmaydi; javobgarlik shartnomadagi majburiyatlarning bajarilishi bilan ham belgilanadi [4]. Asosiy farqlar 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Islomiy va an'anaviy bank faoliyatining qiyosiy tavsifi[1]

№	Taqqoslash mezoni	Islomiy bank faoliyati	An'anaviy bank faoliyati
1	Daromadning iqtisodiy manbai	Savdo ustamasi, ijara haqi, investitsiya foydasi va xizmat haqi	Kredit foizi, komissiyalar va boshqa ruxsat etilgan operatsiyalar daromadi
2	Mijoz bilan munosabat	Shartnomaga qarab sotuvchi, ijaraga beruvchi yoki investitsiyaviy sherik	Kreditlashda kreditor va qarzdor munosabati ustun
3	Joriy hisobvaraq mablag'i	Qarz asosidagi hisobvaraqda qaytarish majburiyati mavjud; foiz va'da qilinmaydi	Qaytarish majburiyati mavjud; foiz to'lanishi hisobvaraq shartiga bog'liq
4	Investitsiyaviy mablag' daromadi	Mudorabada haqiqiy foydadan kelishilgan ulush; oldindan kafolatlanmaydi	Foizli depozit bo'yicha daromad shartnomadagi stavka asosida hisoblanadi
5	Foyda va zarar taqsimoti	Sheriklik shartnomalarida tomonlarning ishtiroki va shartnoma turiga bog'liq	Omonatchi odatda bank foyda va zarariga sherik sifatida qatnashmaydi
6	Moliyalashtirish va ta'minot	Loyiha, aktiv, mijoz va shartnoma xatarlari baholanadi; ta'minot qo'llanishi mumkin	To'lov qobiliyati, pul oqimi va kredit xatari baholanadi; ta'minot talab qilinishi mumkin
7	Mahsulot ustidan nazorat	Moliyaviy nazorat bilan birga shariatga muvofiqlik nazorati	Bank qonunchiligi, prudensial talablar va ichki nazorat tartiblari

Mijozlarga daromadni hisoblash tartibi, zarar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan holatlar va shartnomani bajarish majburiyatlari tushunarli tarzda ochiqlanishi lozim [4]. Bu islomiy bank mahsulotlari haqidagi yuzaki tasavvurlarni kamaytirib, ongli moliyaviy tanlovni qo'llab-quvvatlaydi.

[1] Muallif ishlanmasi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ayni paytda islomiy banklarni inqirozlardan mutlaq himoyalangan tizim sifatida baholash mumkin emas. Ular ham kredit, likvidlik va operatsion tavakkalchiliklarga duch keladi [2].

Islomiy bank mahsulotlari mijoz ehtiyoji va bitimning iqtisodiy mazmuniga muvofiq tanlanadi. Murobaha aktivni xarid qilib, kelishilgan ustama bilan sotishga, ijara esa aktivdan foydalanish huquqini haq evaziga berishga asoslanadi. Istisno buyurtma asosida mahsulot ishlab chiqarish yoki obyekt qurishni, salam esa to'lovni oldindan amalga oshirib, kelishilgan mahsulotni keyinchalik yetkazib berishni nazarda tutadi. Sukuk muayyan aktiv, undan foydalanish huquqi yoki investitsiya faoliyatidagi ulush bilan bog'liq moliyaviy sertifikatdir. Ushbu vositalarning daromad va tavakkalchilik xususiyatlari ularning tuzilishiga bog'liq [3].

Islomiy mahsulotning mohiyatini tushuntirishda foiz atamasini foyda yoki ustama bilan almashtirishning o'zi yetarli emas. Bitimda aktivning mavjudligi, mulk huquqining o'tishi, tomonlarning majburiyatlari va tavakkalchiliklarning haqiqiy taqsimoti aks etishi kerak. Shuning uchun mahsulotni ishlab chiqishda bank boshqaruvi, mahsulot, risklarni boshqarish va yuridik bo'linmalar hamda shariat bo'yicha mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish talab qilinadi. Amaliyotdagi kamchiliklarni aniqlash esa mahsulotning huquqiy shakli bilan iqtisodiy mazmuni o'rtasidagi muvofiqlikni baholashga xizmat qiladi [5].

Xulosa

Islomiy va an'anaviy bank moliyasi o'rtasidagi asosiy tafovut daromadning shakllanish manbai, moliyaviy munosabatning shartnomaviy tuzilishi va tavakkalchiliklar taqsimotida namoyon bo'ladi. Islomiy moliyada real iqtisodiy faoliyat bilan bog'liqlik hamda sheriklik tamoyillari muhim o'rin tutadi, ularning amaliy ifodasi esa tanlangan mahsulotga qarab o'zgaradi. Shu bois har bir moliyalashtirish vositasi o'z shartlari va iqtisodiy oqibatlari asosida baholanishi zarur.

Islomiy bank xizmatlarini rivojlantirishda mahsulotlarning mazmunini to'g'ri tushuntirish, xodimlarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, shariatga muvofiqlik nazorati va tavakkalchiliklarni boshqarishni uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Mazkur yo'nalishlar bank va mijoz manfaatlarini muvofiqlashtirish, moliyaviy xizmatlarga ishonchni mustahkamlash hamda moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr. https://president.uz/uz/lists/view/4057
2. Hussain M., Shahmoradi A., Turk R. An Overview of Islamic Finance. IMF Working Paper No. 15/120. Washington, DC: International Monetary Fund, 2015. https://doi.org/10.5089/9781513590745.001
3. Kammer A., Norat M., Piñón M., Prasad A., Towe C., Zeidane Z. va IMF xodimlari guruhi. Islamic Finance: Opportunities, Challenges, and Policy Options. IMF Staff Discussion Note SDN/15/05. 2015. https://doi.org/10.5089/9781498325035.006
4. Lukonga I. Islamic Finance, Consumer Protection, and Financial Stability. IMF Working Paper No. 15/107. Washington, DC: International Monetary Fund, 2015. https://doi.org/10.5089/9781513515106.001
5. Islom moliyasi. An'anaviy va islom bankchiligi: tafovutlar, amaliy farq va o'xshashliklar. https://islommoliyasi.uz/uz/islom-banki-2/

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.